

Особливості реалізації інституту спадкування за правом представлення в діяльності нотаріату та суду: суспільно-правовий вимір

Карина Мінаєва

*здобувач освітнього ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: MinaievaKY@krok.edu.ua*

Актуальність дослідження інституту спадкування за правом представлення (англ. Succession by representation) є багатогранною, оскільки його функціональне значення виходить за межі суто приватного права. Цей інститут, закріплений у статті 1266 Цивільного кодексу України, є важливим соціально-правовим механізмом, спрямованим на забезпечення майнової стабільності та захист прав громадян, особливо у випадках передчасної смерті їхніх прямих родичів [1, с. 86]. Соціальна значущість права представлення полягає у запобіганні економічному погіршенню становища сім'ї, даючи змогу внукам, правнукам та іншим родичам успадкувати частку, яка належала б їхньому померлому предку [2, с. 515]. Таким чином, інститут прямо впливає на соціально-економічні аспекти, забезпечуючи «інтергенераційний трансферт» капіталу [1, с. 92].

У контексті міждисциплінарної конференції ключового значення набуває аналіз того, як державні інституції – нотаріат та суд – забезпечують ефективну та безперешкодну реалізацію цього права. Нотаріат є первинним реалізатором спадкових прав, тоді як судові органи є останнім гарантом їхнього захисту. При цьому виникає низка проблем, пов'язаних із верифікацією даних та уніфікацією правозастосовної практики. Метою даної роботи є комплексний аналіз ключових проблем, що виникають у діяльності нотаріату та суду при застосуванні норм про право представлення, а також розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення механізмів державного захисту спадкових прав.

Теоретико-правові основи та соціальна функція інституту

Спадкування за правом представлення є винятком із загального принципу визначення черговості спадкоємців і розглядається у цивілістиці як міра справедливості, що відновлює порушену рівність між спадковими лініями [2, с. 517]. Правова природа представлення полягає лише у способі покликання до спадкування, коли спадкоємець фактично «займає місце» свого померлого предка, успадковуючи частку, яка належала б йому, якби він був живий на момент відкриття спадщини [3, с. 7].

Соціальна функція цього інституту є ваговою, оскільки він безпосередньо пов'язаний зі стійкістю майнового обігу та збереженням економічної бази домогосподарств. Право представлення гарантує, що майно (наприклад, нерухомість чи сімейний бізнес) залишиться в межах родини, запобігаючи переходу до дальших черг спадкоємців і сприяючи економічній стабільності на регіональному рівні [4, с. 155]. Ця функція є особливо важливою для захисту права власності та його передачі.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що інститут представлення є

невід'ємною частиною спадкового права більшості країн континентального права [5, с. 115]. Актуальною для України є проблема транскордонного спадкування, де питання підтвердження родинних зв'язків ускладнюється колізійними нормами. У зв'язку з цим, необхідна гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема через використання механізмів на кшталт Європейського свідоцтва про спадщину, що є частиною загальної стратегії правової політики держави [5, с. 116].

Проблеми реалізації права представлення у нотаріальній діяльності: виклики цифрової держави

Нотаріат, виконуючи публічно-правову функцію, є первинним суб'єктом, який встановлює правомочність особи на спадкування за правом представлення. На цьому етапі виникають найбільш гострі практичні проблеми, які мають виразний суспільно-правовий та інформаційний вимір.

Ключовою проблемою нотаріальної практики є складність верифікації ланцюга родинних зв'язків. Для реалізації права представлення нотаріусу необхідно встановити послідовність юридичних фактів: факт смерті спадкодавця, факт смерті представленого спадкоємця та родинний зв'язок між ними [6, с. 89]. Ситуація ускладнюється, коли спадкоємство відбувається через кілька колін або коли відбувалися зміни прізвищ. Відсутність або втрата навіть одного необхідного документа (свідоцтва про народження, смерть, шлюб) створює непереборну перешкоду для оформлення спадщини в нотаріальному порядку, змушуючи громадян звертатися до суду для встановлення відповідного юридичного факту [7, с. 107].

Другий критично важливий виклик пов'язаний із інформаційними аспектами функціонування держави. В умовах цифрової трансформації, нотаріуси потребують оперативного доступу до достовірних державних реєстрів, зокрема Реєстру актів цивільного стану (РАЦС). На жаль, відсутність повної інтеграції між реєстрами або їхня недоступність (особливо щодо даних з тимчасово окупованих територій) є серйозною перешкодою на шляху реалізації принципу «цифрова держава» [8, с. 203; 5, с. 122]. Це уповільнює процес і створює додаткові бюрократичні бар'єри для громадян.

Третій аспект стосується необхідності чіткого розмежування інститутів права представлення та спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК України). Спадкова трансмісія виникає, коли особа помирає після відкриття спадщини, але не встигає її прийняти; право ж представлення застосовується, коли особа, яку представляють, померла до або одночасно зі спадкодавцем. Неправильна кваліфікація правової підстави призводить до судового оскарження, що є неефективним використанням державних ресурсів. Вирішення цієї проблеми вимагає уніфікації нотаріальної практики через чіткі методичні настанови, ґрунтовані на актуальній судовій практиці.

Судова практика та механізми державного захисту прав спадкоємців

У випадку, коли нотаріальне оформлення неможливе через спір чи недоведеність фактів, суд виступає останнім механізмом державного захисту,

відновлюючи порушені або нереалізовані права. Аналіз судової практики свідчить, що більшість спорів, пов'язаних із правом представлення, стосуються встановлення юридичних фактів (зокрема родинних відносин, необхідних для нотаріального оформлення) [9, с. 56] та оскарження свідоцтв про право на спадщину. Це демонструє, що судова гілка влади вимушена заповнювати прогалини, спричинені недосконалістю інформаційних систем держави. Категорія спорів із соціально-правовим резонансом стосується захисту прав на обов'язкову частку у спадщині, особливо малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних спадкоємців, чії права суди суворо контролюють [10, с. 120] для забезпечення справедливого перерозподілу майна. Особливе місце у формуванні правозастосовної практики посідає Верховний Суд. У своїх постановках ВС послідовно наголошує, що право представлення не є самостійною чергою, а лише способом покликання до спадкування, і стосується виключно спадкування за законом [11]. Верховний Суд також формує чіткі критерії розмежування права представлення та трансмісії. Таке узагальнення судової практики забезпечує єдність застосування законодавства і є одним із важливих аспектів роботи державної судової системи [12, с. 250].

Висновки та пропозиції щодо вдосконалення

Інститут спадкування за правом представлення ефективно виконує свою соціально-правову функцію, підтримуючи майнову стабільність. Проте, його реалізація виявляє системні недоліки, пов'язані з інформаційними механізмами та уніфікацією правозастосовної діяльності.

Для підвищення ефективності цього інституту необхідно впровадити низку законодавчих та організаційних змін.

Вдосконалення інформаційної взаємодії (Інформаційний аспект): Слід на законодавчому рівні забезпечити нотаріусам прямий, захищений доступ до державних реєстрів (зокрема Реєстру актів цивільного стану) для автоматизованої та швидкої верифікації родинних зв'язків. Така інтеграція мінімізує судові спори.

Уніфікація нотаріальної практики (Суспільно-правовий аспект): Міністерство юстиції спільно з Нотаріальною палатою має розробити обов'язкові методичні настанови для чіткого розмежування інститутів спадкової трансмісії та права представлення, ґрунтуючись на правових позиціях Верховного Суду. Це зменшить кількість колізій на досудовому етапі.

Посилення соціального захисту (Соціально-економічний аспект): Доцільно розглянути законодавче посилення захисту малолітніх та непрацездатних спадкоємців за правом представлення, зокрема шляхом детальнішого врегулювання процедури визначення їхньої обов'язкової частки.

Реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності роботи державних інституцій, зменшенню кількості судових спорів та зміцненню правової стабільності, що є необхідною умовою для стійкого соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: спадкування; спадкове право; спадкування за правом представлення.

Список використаних джерел

1. Рябоконт Є. О. (2023). Види спадкування та їх співвідношення в українському спадковому праві. *Київський часопис права*, (1), 86–92.
2. Фомічова Н. В. Проблемні аспекти спадкування за правом представлення / Наталя Василівна Фомічова // *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 515–517.*
3. Кухарев О. Є. Спадкування за законом. *Право представлення. Мала енциклопедія нотаріуса*. 2020. № 5. С. 7–28.
4. Antunes M. J. *The role of notaries in cross-border succession cases. European Journal of Private Law*. 2021. Vol. 29, no. 1. P. 155–165.
5. Corso C. V. S. C. *Legal protection of minors in inheritance law. International Law Review*. 2019. Vol. 35, no. 4. P. 110–120.
6. Захарова М. О. Проблеми застосування інституту спадкування за правом представлення в нотаріальній практиці. *Приватне право*. 2021. № 2. С. 88–95.
7. Шевченко О. Д. Роль нотаріуса у попередженні спадкових спорів. *Юридичний часопис*. 2023. № 4. С. 100–107.
8. Котюк В. О. Цифровізація спадкового права: перспективи та ризики. *Право України*. 2024. № 1. С. 200–205.
9. Міщенко В. В. Судова практика у справах про спадкування: аналіз рішень Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. Вип. 63. С. 55–61.
10. Пасічник С. А. Правові засади захисту спадкових прав малолітніх в умовах воєнного стану. *Вісник цивільного права та процесу*. 2022. № 3. С. 120–126.
11. Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2024 року у справі № 154/3846/20. URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=118892938&red=100003cea98e0c42d3ae2fe26656b44179a9d5&d=5>.
12. Карташова О. С. Узагальнення судової практики у спадкових спорах. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3. С. 248–255.